

A Magyar Tanácsköztársaság történetének forrásai a magyar állami levéltárakban

Magyar Országos Levéltár kiadványai. I. Levéltári leltárak 2.
Budapest, Akadémiai Kiadó. 1960. 216 l., 2 t.

Valamennyi történelmi korszak feldolgozásának elengedhetetlen feltétele a források feltárása, azaz annak tisztázása, milyen anyagra támaszkodhat a kutató. A forrásokban való helyes tájékozódás teszi lehetővé a témák kijelölését, összhangban a korszak problémáival és a materiális adottságokkal. E kíváncsi megvalósítását a gyakorlat nem egyszer késlelteti. Ez történt a Tanácsköztársaság időszakával kapcsolatban is. Amikor marxista történetírásunk hozzákezdett e korszak feltárásához, oly sürgető és sokirányú feladatokat kellett megoldania, hogy a forrásanyag módszeres felmérésére, áttekintésére a kutatómunka első fázisában nem kerülhetett sor.

A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának megünneplése tudományos síkon sok és jelentős eredményhez vezetett. Ezek közé tartozik az Országos Levéltár kiadványa, amely gondos munkával veszi számba és publikálja az állami levéltárak tanácsköztársasági iratainak leltárait. (A munkatársak száma meghaladta a negyvenet [ld: 48., 168., 179., 208 l.]) Így valamennyi érdeklődő kezében ott van immár az a kalauz, amely fővárosi és vidéki vonatkozásban egyaránt megbízható tájékoztatást ad a rendelkezésre álló iratokról.

A kötet jelentőségét nem kell külön hangsúlyozni, ha arra utalunk, hogy mindaddig hasonló leltár nem állt rendelkezésre, egy ideig az iratok meglehetősen sokat vándoroltak egyik levéltárból a másikba, s így a tájékozódás is korlátozott volt. Éppen ezért sajnálatos, hogy nem csatlakozott a kötethez a Párttörténeti Intézet Archivuma anyagának ismertetése, amely a levéltári leltárak sorát teljessé tette volna.

Mint a bevezető rámutat, a kötet anyaga „teljes ismertető és egyszersmind némileg értékelő leírás: tematikai ismertető leltár”. Az egyes tételek, fondok képesen kitűnik, s ezt már a bevezető is jelzi, hogy a korszakra vonatkozó iratanyag jelentékeny mennyisége megsemmisült. Az Országos Levéltárban például a népbiztossági iratoknak mintegy 11%-a van meg; a hiányzó hatalmas mennyiséghez képest igen kevesnek mondható az, ami más levéltárak őrzetébe került. Egyes esetekben a területi levéltárak állagai is igen szomorú képet mutatnak. A Veszprémben keletkezett iratanyag szinte teljes egészében hiányzik; a leltárt itt néhány mondat helyettesíti. Hasonló a helyzet Egerben, ahol az alispáni fond, s ezzel minden itt levő 1919-es anyag megsemmisült. Az iratok pusztulása és pusztítása már közvetlenül az ellenforradalmi korszak küszöbén megkezdődött, amikor egyes személyek a számukra kedvezőtlen iratokat megsemmisítették, majd folytatódott a hivatalos selejtezésekkel, a háborús és egyéb károsodással. Ilyen formában minden megmaradt irat fokozott értéket képvisel, s áttekintése, felmérése még jelentősebbé válik.

A leltárkészítés elvei után a bevezető közli az ismertetések tematikai pontjait: az anyag mennyiségére vonatkozó leltári adatok; az időhatárok; a szerv, illetve a területi levéltárak esetében a megye, város rövid helytörténete; az anyag tartalmának rövid leíró ismertetése, és szükség esetén a kutatáshoz legfontosabb irattári ismeretek.

A kötet mint leltári szakmunka is igen figyelemre méltó és számos érdekes problémát vet fel (így például a leltári fond fogalma stb.).

Sorrendben a következő levéltárak tanácsköztársasági iratainak leltáraival ismerkedhetünk meg: az Országos Levéltár, a területi állami levéltárak (budapesti 1. és 2. számú, debreceni, egri, esztergomi, győri, gyulai, kaposvári, kecskeméti, miskolci, nyíregyházi, pécsi, soproni, szegedi, szekszárdi, szentesi, székesfehérvári, szolnoki, szombathelyi, veszprémi, zalaegerszegi), a Hadtörténelmi Levéltár és a Központi Gazdasági Levéltár.

A leltárak, a kötet szerzőinek célkitűzéseiből következően, a kutató számára sokkal többet adnak az iratok nemére, mennyiségére vonatkozó adatoknál. Rendkívül hasznosak azok a hivataltörténeti, helytörténeti áttekintések, amelyek a tulajdonképpeni leltárakat megelőzik. Ezek a legtöbb esetben fejlődésükben, sőt a polgári korival összevetve mutatják be az egyes intézményeket, vagy utalnak egy-egy terület sajátos problémáira. Szemléletes táblázatok teszik áttekinthetővé a központi és helyi államhatalmi és államigazgatási szervek felépítését, rendszerét. Így a bevezetők nem csupán az anyag megértését, az abban való tájékozódást segítik elő; részben megkímélik a kutatót bizonyos, egyébként elkerülhetetlen munka elvégzésétől. Kiemelkedően fontos ebből a szempontból is az Országos Levéltár ismertetése, mert itt őrzik a központi kormányzati szervek iratainak jelentős részét (pénzügyi, földművelésügyi, közoktatási, külügyi, belügyi, népbiztosság).

Tanulságos megfigyelni, hogy az olyan kérdések, mint a nemzetiségi politika vagy az intervenció megszállás, hogyan emelkednek ki az egyes hivatalok munkájában, hogyan jelentkeznek a hivataltörténetben. A területi állami levéltárak ismertetőiben kitűnik az is, melyik megyében vagy városban volt erősebb baloldali vezetés, melyek voltak a leggyakrabban előforduló problémák. Igen hasznos, hogy a legtöbb területi levéltár ismertetése közli, milyen községi iratok maradtak fenn. Ez különösen a helytörténeti kutatóknak nyújthat segítséget, sőt ösztönözheti is őket az anyag átnézésére.

Bár a szerkesztők egységesítették a kötet sok szerzőjének munkáját, kétségtelenül megvan a nyoma annak, hogy az egyes levéltárosok közül ki foglalkozik mint kutató is az anyaggal, s ki nem. Így érthető, hogy az Országos Levéltár, a zalaegerszegi, pécsi, debreceni stb. levéltárak ismertető leltára, hivataltörténeti, helytörténeti bevezetője többet nyújt a kötelességszerű áttekintésnél. Az ilyen típusú egyenetlenségekre a kötet bevezetője is utal. A kutatók nézőpontjáról azt tehetnék hozzá, kívánatos lenne, hogy a levéltári leltárak készítői egyben a korszakkal aktívan foglalkozó személyek legyenek.

Nyilvánvaló, hogy áttekintésünk nem terjed ki magára a kötetben levő anyagra: annak jellege ezt lehetetlenné teszi. Mégis, talán nem feleslegcs — csupán izelítőül — felhívni a figyelmet olyan problémákra és iratokra, amelyek e leltárból kitűnően — és az eddigi irodalmat figyelembe véve — még feldolgozásra várnak. Nem volt általánosan és megbízhatóan ismert, vajon Latinca Sándor hagyatéka milyen mennyiségű és milyen jellegű. A kaposvári Á. J. leltára szerint nemcsak mennyiségét, de tartalmát tekintve is jelentős, s így azonnal jelentkezik a kívánság: mielőbb nyerjen méltó feldolgozást ez a jelentékeny forrás csoport. A nemzetiségi kérdés történetére, összetett problematikájára, elvi és gyakorlati kérdéseire az egyes területi levéltárak anyagában (pl. Szombathelyen) — nem szólva a központi szervek anyagairól — jelentékeny, s főként a gyakorlat, a megvalósulás fokára mutató iratok maradtak fenn.

Az intervenció csapatai előnyomulásának következményei, a megszállás alá került területek élete általában szörványos és nem levéltári iratokra épülő feldolgozást kapott eddig. Pedig a vidéki levéltárak erre is őriznek érdemi anyagot.

E néhány kiragadott problémához kapcsolódik az a rendkívül meglepő tanulság, amelynek levonására a kötet gondos, sokoldalú összeállítói készletnek bennünket. Az egyes levéltárak iratainak ismertetését az ezek felhasználásával készült feldolgozások felsorolásával zárják. (Ennek feltüntetése csak a soproni, szentesi és érthetően a veszprémi levéltárnál maradt el.) Amit az irodalom vonatkozásában mond a kötet, az meglehetősen lesújtó, figyelembe véve azt is, hogy vele egyidejűleg, szintén a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára sok helytörténeti kiadvány látvány napvilágot. Valójában ma is az a helyzet, hogy a levéltári iratokat a publikációk tekintélyes része egyáltalán nem, vagy alig használja fel. (A levéltári iratok fontosságának hangsúlyozásával távolról sem akarjuk lebecsülni a más típusú források értékét.) Különösen feltűnő ez olyan viszonylag gazdag levéltárak esetében, mint a kaposvári, miskolci, szekszárdi stb.

A források gazdagsága a hadtörténelem vonatkozásában is kitűnik. Annak ellenére, hogy e tárgykörből dokumentumgyűjtemény és feldolgozások is megjelentek, a kilencvenkilenc dobott kitévő, jelentős mennyiségű iratanyag a Hadtörténelmi Levéltárban még mindig kínál feldolgozandó problémákat mind a hadseregszervezés, mind a hadműveletek, s különösképpen az egyes egységek, csapattestek történetét illetően.

Feltehetően nagy érdeklődést vált ki a Központi Gazdasági Levéltár 1919-es iratainak leltára. Az ilyen típusú anyagokat mindeddig alig kutatták a korszakkal foglalkozók, holott, bár távolról sem teljesen maradtak meg az iratok, igen értékes tájékoztatást adnak a termelés legkülönbözőbb problémáira. A Népgazdasági Tanács egyes iratai mellett jóformán valamennyi jelentős ipari üzem, bányavállalat, pénzügyintézet stb. iratai között maradtak meg fontos 1919-es anyagok. Például: Magyar Általános Kőszénbánya Rt., Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., Goldberger Rt. stb. Mindezeket iparágak szerint csoportosítva ismerteti a leltár.

A kötet ismertető leltárai — a maguk funkcióján túl — felhívják a figyelmet az egyes forrás csoportokra s a bennük rejlő problémákra. Az, aki már kutatja a korszakot, újabb és újabb forráshelyeket fedezhet fel ezek segítségével a maga témájához. Azok pedig, akik most kezdenek a munkához, két szempontból is nyereséggel fogathatják a kötetet: egyfelől a témák és lehetőségek hatalmas tárházával ismerkednek meg, másfelől nem kell végigjárniuk az előzetes tájékozódásnak azt az útját, mely korábban sok időt és energiát emésztett fel. A levéltárak munkatársai tehát igen nagy szolgálatot tettek a korszakkal foglalkozóknak, amikor e leltárakat nyomtatásban is megjelentették.

L. Nagy Zsuzsa